

ΤΑ ΣΧΟΛΙΑ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ

Κώστα Ε. Τσιροπούλου: «Μάθημα 'Ελευθερίας» — Δοκίμια. 'Εκδόσεις τῶν Φίλων — Ἀθήνα 1973.

Τὸ δοκίμιο εἶναι λογοτεχνία. Εἶναι ἀκόμη καὶ κείμενο γνώσης καὶ ἐλευθεροῦ στοχασμοῦ. Καὶ ἀσκηση κριτικῆς, αὐτῆς τῆς βασικῆς λειτουργίας τοῦ πνεύματος (ἡ πὸ ὑψηλὴ λειτουργία κατὰ τὴν γνώμην τοῦ γραφόντος). Εἶναι καὶ ποίηση κάποτε. "Ολα αὐτὰ σ' ἓνα σύνθεμα λόγου αὐστηρῆς ἐνότητας, εὐχαρο καὶ διαβασιμῶ. Τέτοια γνώμη εἶχαν γὰρ τὸ δοκίμιο καὶ οἱ παλαιοὶ πνευματικοί, ὡς ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, καὶ ἔλεγον πῶς εἶναι τὸ πὸ δύσκολο πρᾶγμα τοῦ γραφτοῦ λόγου.

Στὶς μέρες μας σπάνια εἶναι τὰ δείγματα τοῦ τέτοιου δοκιμίου, ἀν καὶ πολλὰς ἐκδομένες συγγραφὰς διεκδικοῦν τὸν χαρακτηρισμό. Δὲν βλέπεις παρὰ ἄφθονο λόγο θαρρῶ, ὅπως τῶν παλαιῶν σχολαστικῶν ἢ δημοσιολογικῶ, ὅπως σοβαρῶν δημοσιογράφων, ἢ ναρκισσεύμενο μέσα σ' ἓνα μακρὸ ἄσκοπο ζετύλιγμα, πὺ μόνον ἀρτιότητα συντακτικῆς διεκδικεῖ.

Σ' αὐτὰ τὰ σπάνια δείγματα τοῦ ἀξίου δοκιμίου πρέπει νὰ καταχωρηθεῖ τὸ μικρὸ βιβλίο τοῦ Κώστα Ε. Τσιροπούλου «Μάθημα 'Ελευθερίας» πὺ, ἀργοπορημένα, οἱ ἐδῶ σημειώσεις θέλουν νὰ παρουσιάσουν.

«Σχολιαστικά δοκίμια» ὡς μὴ συνειδησιακῇ μετοχῇ στὴν ἱερὴ ἐπέτειο τῶν ἑκατὸ πενήντα χρόνων ἀπὸ τῆς 'Εθνεγερσίας, χαρακτηρισεῖ ὁ συγγραφέας στὴν προλογικῇ του σημείωση τὰ κείμενά του, πὺ εἶναι «Σχόλια στὸν «Θούρο» τοῦ Ρήγα Βελεστινλή», «Σχόλια στὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» 'Ανωνύμου τοῦ 'Ελλήνα καὶ τὸ «Προσωπικὸ ἀντίκρουσμα 150 χρόνων ζωῆς». Οἱ σημειώσεις τοῦτες ὅμως δὲν θὰ δεχθοῦν τὸν ὄρο «σχολιαστικά», ἐπεὶδὴ μεταλαμβάνουν καὶ γνώση καὶ στοχασμὸ καὶ κριτικὴ πνευματικὴ λειτουργία. Λόγου χάριν στὰ σχόλια στὸ Θούρο ὁ συγγραφέας παραθέτει: «'Ο Ρήγας ὅμως ἀπὸ τοὺς πρώτους στίχους τοῦ «Θουρίου» ἔχει βαθεῖα συνειδητοποιήσει πῶς ἡ ἐλευθερία δὲν μπορεῖ νὰ κρατηθεῖ στὴ ζωὴ χωρὶς τάξην καὶ ἀμέσως μετὰ μᾶς δίνει τὸ στίχο τοῦ Θουρίου ἀπ' ὅπου ἀντίληψε τὴν γνώση τοῦτῃ «'Η ἀναρχία ὁμοιάζει τὴν σκλαβιά». 'Ομοίως νὰ ὁ ἔξοχος στοχασμὸς πάντοτε στὸ στίχο τοῦ Θουρίου «Καλλίτερα μᾶς ὦρας...»: «Μιὰ ὦρα πυκνὴ σὲ φῶς συνειδητῆς ἐλευθερίας εἶναι πὸ σπουδαία καὶ βαρυσήμαντῃ γιὰ τὴν ἀνθρώπινῃ ὑπαρξὴ ἀπὸ σαράντα χρόνια φόβου, βίας καὶ ταπεινώσεως». Περιγώντῃς στὰ σχόλια στὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» στερεώνεται πότερο ἢ πεποιθήση σ' αὐτὰ τὰ δοκίμια. Διαβάσει κανεῖς: «Εἴμαστε ἀπὸ τὴ φύση μας ἀνάξιοι τῆς τυραννίας καὶ σ' αὐτὴ

τὴν συγκλονιστικὴ ἀλήθεια ὑποφῶσκει μὴ θαυμάσια χριστιανικὴ συνείδηση». «'Η ἐλευθερία προηγείται καὶ αὐτῆς ἀκόμα τῆς ὑπαρξῆς μας, εἶναι τὸ προξῆμῃ της, ἡ προϋπόθεση τῆς δημιουργίας».

Ἔτσι εἶναι γραμμένα τὰ κείμενα στὸ «Μάθημα 'Ελευθερίας». Γνώση καὶ στοχασμὸς ἀναδιπλώνονται ἀβίαστα, σάν τις ροὲς τῶν πηγῶν, στηριγμένα σὲ ἀφθονὰ λήμματα ἀπὸ τὰ κείμενα, στὰ ὁποῖα ὁ συγγραφέας ἔσκαψε μὲ ἀγωνία καὶ εὐθύνη σὲ ὄρες πνιγμοῦ μας (τὰ δοκίμια γράφτηκαν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1971). 'Η λογοτεχνία τους εἶναι ζυγισμένη μὲ τις πνευματικὰς οὐσίας τους, κατὰ ἀπλότητα ὕφους καὶ συνέπεια ὥραιας ἑλληνικῆς γλώσσας. Δὲν ἀπολείπει κάποιο ποιητικὸ λαμπύρισμα πὺ ξεκινάει ἀπὸ φράσεις σάν καὶ αὐτὰς: «'Ο ἀνθρωπος, ἀκροτελεύτιο πλᾶσμα τοῦ Θεοῦ...» ἢ «'Αἰγὴ ἡ περιόδος τῶν μαρτύρων, ἀρχίζει ἡ ἐποχὴ τῶν ἁγίων», ἢ «Δὲν ὑπάρχει στὸν κόσμον αὐτῶν ἀνθρώπων ἀθῶος», πὺ μ' αὐτὴν ἀρχίζει τὸ τελευταῖο κείμενο τοῦ βιβλίου μὲ τὸν τίτλο «'Η Νεοελληνικὴ 'Αγωνία—Προσωπικὸ ἀντίκρουσμα 150 χρόνων ζωῆς» πὺ εἶναι μὴ σύνοψη ἀγωνιώδους ἱστορικῆς ἀναφορᾶς στὰ συμβάντα, σὶς ἐπιδιώξεις τῶν πατέρων μας, σὶς καταστάσεις καὶ στὰ πρόσωπα, μέσα στὸ σπῆτι μας στὰ 150 χρόνια τῆς ἐλευθερίας ζωῆς του καὶ πὺ ἡ τελευταία σελίδα του ἀρχίζει ἔτσι: «Κινδυνεύει πᾶς ἡ Ψυχὴ μας καθὼς τρέχουμε πῶς ἀπὸ τὴν Κίρκην πὺ ὑπόσχεται εὐημερία...»

Στὸ σημεῖο τοῦτο οἱ σημειώσεις πρέπει ν' ἀναφέρουν τις ἄκρας ἐνδιαφέρουσες θεωρήσεις τοῦ Κ.Ε. Τσιροπούλου, στὸ Θούρο, θεωρήσεις πὺ χωρὶς νὰ θέλουν νὰ δεσμεύσουν τὸν διαβαστὴ τὸν ὀδηγᾶνε σὶς δικὰς του ἀνιχνεύσεις τὸν ὑποστασιακὸν δεδομένων τῆς καθολικῆς τοῦ Ρήγα στὸ κείμενο πὺ μᾶς κληροδότησε. 'Ομοίως πρέπει ν' ἀναφερθοῦν καὶ οἱ περισσότερο ἐνδιαφέρουσες συστάσεις τοῦ συγγραφέα τοῦ «Μάθημα 'Ελευθερίας» γιὰ τὸν ἀνώνυμο «Ἑλληνα πὺ ἔγραψε τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία», πὺ μὴ ξεροντας τὸ δονμά του, ὅμως ἀπ' τὸ «Μάθημα 'Ελευθερίας», μαθαίνουμε ποιοὺς ἦταν σάν ἀνθρώπινῃ παρουσίᾳ σὲ καιροὺς πὺ τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων ξαναγύριζε συνειδητῶ, ὅχι ἀπλῶς στὴν ἱστορία του, ἀλλὰ στὸν ἑαυτὸ του, στὴν ἀέκραιμῃ ὑπόστασίν του. Τὰ στοιχεῖα τῆς ἀνάπλωσης τοῦ πρὸ σὺ π ο υ τοῦ 'Ανωνύμου «Ἑλλήνα, πραγματικὰ εἶναι ἀπότοκα ὀξείας πνευματικῆς καταβολῆς. 'Ο γράφων, ἐξ αἰτίας αὐτῶν τῶν θεωρήσεων

καὶ αὐτῶν τῶν συστάσεων, καθὼς πιστεύει, ὅτι τὸ λογοτεχνικὸ δοκίμιο πρέπει, παρεχτὸς ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρθηκαν στὴν ἀρχή, νὰ ἔχει καὶ μὴ μέσα ὑφὴ στὸ ὅποιο πνευματικὸ του δόσιμο, θὰ ἀποδεχθῇ ὅτι στὸ «Μάθημα Ἐλευθερίας» ὑπάρχει, καὶ αὐτὸ τὸ στοιχεῖο

μὴς μέσα πνευματικῆς ὑφῆς, ποὺ στὸ λογοτεχνικὸ δοκίμιο εἶναι ὁ συναρπαστικὸς παράγοντας τῇ μυστικῆς συνεννόησης συγγραφέα καὶ διαβαστῆ.

Ἄγγελος Φώτιος Πασχαλάς

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΠΗΡΑΜΕ

★ Τὰ τελευταῖα μας χρόνια ἦταν βαριά καὶ πικρά καὶ ξεκαθάρισαν πολλὰ ἀπ' τὰ ἐλληνικά μας, ποὺ μένανε θολὰ ἀπὸ τὴν Παλιγγενεσία· ξέρομε πιά καλύτερα ὅ,τι μᾶς εἶναι βασικό. Καὶ μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς γενικά οἱ ποιητὲς μας ζήσανε μ' ἔνταση καὶ εἰλικρίνεια τὸ πάθος. Κι ἂν δὲ φάνηκε ἀκόμη ἡ ποίηση ποὺ θὰ τὸ πιστοποιήσει αὐτὸ, εἶναι βέβαιο πὼς πιο καλὰ ἐλληνικά θὰ προκύψουν ἀπὸ τέτοια ἔνταση ζωῆς. Δὲν ξεχνᾶμε βέβαια τὴν ἀρχαιότητα ποὺ δάλθηκε νὰ βοηθήσει τὴ φιλοδοξία, εἶναι κι αὐτὸ στὰ πάθη μας· ὅμως τὸ αἷμα ἔχει φωνὴ καὶ θὰ μιλήσει.

Μιά τέτοια βίωση συμπεραίνουμε στὸ ΠΟΙΗΣΗ 1971—74 (ΠΛΑΝΗΤΗΣ 70) τοῦ ΜΑΝΩΛΗ ΠΡΑΤΙΚΑΚΗ. Ποιήματα πολλὰ καὶ πολύστιχα τὰ πιὸ πολλὰ, συχνὰ πολὺ φιλόδοξα γιὰ τὶς δυνάμεις τοῦ ποιητῆ, ὅμως εἰλικρινῆ καὶ σοβαρά, ὅπως οἷόςποτε. Ξεκινημένος ἀπὸ καθαφικούς τρόπους (ὁ Σεφέρης κι ὁ Καρυωτάκης πολὺ οἰκείοι, ἐπίσης) ξέρει νὰ συγκρατεῖ τὴ γλώσσα του ὁ ποιητὴς κι ὅσο φτιάξιμο (πολὺ βέβαια) ὑπάρχει, ὀφείλεται ὄχι σὲ ψεύτισμα ἀλλὰ σὲ γλωσσικὴ ἀδυναμία. Ἀλλὰ ὁ τέτοιος τρόπος εἶναι οἰκείος σ' αὐτὴ τὴν ποίηση, ὄχι ἀπλῶς μίμηση, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ποιήματα σὰν τὸ «Ὁ ἄλλος Μινώταυρος», ποὺ ἄνετα μιλάει καὶ εἶναι πολὺ Πρατικακῆς γιὰ νὰ τὸ ποῦμε σκέτα καθαφικό. Γενικά, ξεκινώντας ἀπὸ ἀδυναμίες ἀποκαλυπτικὲς ἐπιμοχθῆς προσπάθειες. («Ὁ Θησέας ἀνεύρετος» ἦ: Νὰ κόδεσαι τὸ πρῶλ μὲ τὸ ξυραφάκι — καὶ νὰ σοῦ φεύγει ἀπ' τὴ σχισμὴ ἡ Ἰθαγένεια») καὶ ὥσπου νὰ φτάσουμε στὴ σωστὰ αἰσιόδοξη κορυφωση τοῦ τέλους τοῦ βιβλίου, ἔχουμε τὴ μόνιμη αἴσθηση σοβαρῆς δουλειᾶς καὶ ἀγρυπνίας διάθεσης (παράδειγμα τὰ «ἀντιτεχνοκρατικά» ποιήματα, κυρίως τῶν σ.σ. 32—36) ποὺ προσπαθεῖ νὰ δγάλει μιά ἀκρὴ σ' αὐτὸ τὸ κακὸ ποὺ μελετάει ὁ ποιητὴς· ὁ μεσαικὸς Θησέας, ὁ Μινώταυρος, τὰ (σεφερικά) ἀγάλματα, ὅσο κι ἂν φτιαχτὰ ἐνωματώνονται στὸ ἔργο, λειτουργοῦν σὲ κάποιο βαθμὸ καὶ ἐνισχύουν τὴν ἐντύπωση τῆς σοβαρότητας. Θὰ μᾶς εὐχαριστοῦσε ἴσως πιο πολὺ ἡ ἀπάρνηση, σ' ἓνα βαθμὸ, τῆς μαστοριάς (ποὺ δάζει π.χ. τοὺς γλάρους νὰ «φυτεῖουν» κύκλους στὴν πικρὴ ἐρμηιά), πολὺ μᾶς ἐνοχλοῦν οἱ κακὲς (κι ἄλλου σημειωμένες ἀπὸ ἄλλη ΥΔΡΙΑ) σεφερικο-ἀμερικανικὲς μετοχές τῶν σ.σ. 30, 43, 49, 52, 53, ἡ τυπικὴ κατασκευὴ τῆς δομῆς τῶν ποιημάτων μᾶς παγώνει—ὅμως πολλὰ ποιήματα μᾶς εὐχαριστοῦν καὶ προτιμᾶμε νὰ

κρατήσουμε στὴ μνήμη μας τὴν ἐλεγχόμενη γενικά γλώσσα ποὺ φτάνει (μὲ τὶς ἐγγενεῖς τῆς ἀδυναμίας, θέμα βασικὸ πρὸς ἀντιμετώπιση) σὲ στίχους σὰν αὐτούς: «Πλήθος χέρια δάχτυλα, μάτια σαστισμένα προσπαθώντας νὰ πια—στοῦν ἀπὸ κάπου, ἀπόντα κόρφο ἢ — τὸ πόμολο τῆς Δευτέρας Παρουσίας» (ἀλλὰ πόσο κακὴ ἡ μετοχή!). Καὶ βέβαια σημειώνουμε τὴ διασύννη γιὰ τὰ μεγάλα μὲ γλώσσα ἀνεπαρκῆ σὰ βασικὴ ἀναστολή σ' αὐτὴ τὴν ποίηση — ποὺ ὅμως πολὺ ἔχει κιόλας ἀναπτυχθεῖ.

Κι ἓνα δείγμα, τὸ τέλος ἀπ' τὸ τελευταῖο ποίημα (ἀπὸ τὰ πιὸ καλὰ τοῦ βιβλίου), ἀπόδειξη γιὰ τὴν ποιότητα τῆς ποίησης τοῦ Μανώλη Πρατικακῆ, ποὺ συνιστοῦμε ὅπως-δήποτε τὸ διάβασμά της:

Ἐκεῖ στὰ λευκὰ σοκάκια θὰ ξαναγυρίσεις
δροσερὸς ξηφθὸς παιδί μὲ τὸ θαλασσινὸ που-
καμισάκι

μ' ἓνα βασιλικὸ στὸ αἷμα σου μ' ἓνα τριαν-
τάφυλλο στὸ στόμα

μ' ἓνα λευκὸ ἀνεμόμυλο στὸ πράσινο μυαλὸ
ποὺ θὰ γυρίζει ἀνάποδα τὰ χρόνια.

Ἡ μνήμη θὰ λυθῇ καὶ θὰ γυρίσει φορτωμένη
μὲ Ἰακίνθους

Τὰ πράγματα θὰ σπαρταροῦν πανάκριβα μέ-
σα στὸν ἥλιο

Τ' ἀγάλματα θάναι τὸ ἄρωμα μιᾶς ἄλλης
ζωῆς.

Θὰ δεῖς τὸ ὑπερούσιο χλόασμα στὰ μῆλα τῆς
αὐγῆς

κι ὕστερα ἀπ' τὴ θαθεῖα τῆς μήτρας τὴ μέρα
νὰ ξαναπροβάλει

κατορθωμένη στὶς αἰσθήσεις σου, ἀειπάρθενη
θαθεῖα

Λυσίκομη

Ἑλληνίδα.

★ Τὸ Πολυτεχνεῖο ἔγινε ἓνα σύμβολο καὶ λειτουργεῖ πιά ἔτσι στὴ ζωὴ μας — ἀλλὰ πολὺ ἔχει κακοπάθει. Τὸ ποίημα ὅμως τοῦ ΜΙΧΑΛΗ Σ. ΔΩΡΗ, ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 15 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ '73: ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤῶΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΟΥ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ (ΝΕΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ) εἶναι μιά μαρτυρία αὐθεντικῆ. Γραμμένο, τὶς ὥρες τοῦ πάθους, καταγράφει τοὺς παλμούς τῆς ἀναστατωμένης καρδιάς, τὴν ἀνταπόκριση τοῦ ἀνθρώπου ἐνὶ φριχτῷ γεγονός. Ὁ λόγος λοιπὸν εἶναι βίαιος, συγκρατιέται μόνο ὅσο προλαβαίνεται ἀπὸ ἀναστολὲς γνήσιας ποιητικῆς παιδείας καὶ προχωρεῖ ἐλεγχόμενος ἀπὸ τὴν εἰλικρινῆ διὰ-